

KARAY TÜRKLERİNİN YAKARI METİNLERİNDE KUDÜS

JERUSALEM IN PLEA TEXTS OF KARAI TURKS

ИЕРУСАЛИМ В СЕМИТСКИХ ТЕКСТАХ КАРАЙСКИХ ТЮРКОВ

Fatih ŞAYHAN*

ÖZ

Hazar kağanlığının kalıntısı oldukları düşünülen ve M.S. IX. yüzyılda Museviliğin Karaizm mezhebini kabul etmiş olan Karay Türkleri, bugün başta Kırım, Litvanya ve Polonya olmak üzere Mısır, İsrail, Amerika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Ermenistan, Kafkasya, Güney Rusya ve İstanbul'da dağınık topluluklar halinde yaşamaktadır. UNESCO'nun, siyasi, coğrafi, dini, ekonomik ve sosyolojik sebeplerden dolayı nüfusları azalan, dilleri ve kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Karay Türklerinin dilini "Tehlike Altındaki Diller" listesine almasından sonra bilim âlemi Karay Türkleriyle ilgilenmeye başlamış ve kültür bilimciler ve dilbilimciler tarafından Karay Türklerini konu alan çalışmalar yapılmıştır. Karay Türkleri, inanç gereği yazılı metinlerini Arami ve İbrani harfleriyle yazmıştır. Söz konusu metinler, içlerinde yaşam karşısındaki duruşlarını da sergiledikleri yakarı metinlerinin yanı sıra kültürün aktarıcısı olan şiirsel ve yazınsal anlatıları da içlerinde barındıran "mecuma" adını verdikleri mecmualardır. Karay Türkleri, dini anlamda Karaizm mezhebi öğretileri gereğince yalnızca yazılı Tevrat'ı esas almışlar ve Talmut'u ve Haham hukukunu kabul etmemişlerdir. Bu bakımdan Tevrat'ın öğretilerinden hareketle kendilerine inanç boyutlu bir varlık alanı kurmuşlardır. Bu bağlamda Karay Türklerinin yakarı metinlerinin başında "Yalvarmalık", "Karay Duaları" ve İbrani harfleriyle yazılmış olan "Çakun Lahaş" gelmektedir. Çakun Lahaş adlı yakarı metni, çeviri yazı esasına dayanarak tarafımızdan İbrani harflerinden Latin harflerine aktarılmıştır. Söz konusu metinlerde "Kudüs", "kutsal mabed" göndermeleriyle birlikte "beyt mikdaş", "aziz mikdaş", "Sion" ve "Jerusalayim/Yeruşalaim" olarak geçmektedir. Bu çalışmada, Karay Türklerine ait Çakun Lahaş ve Yalvarmalık metinlerinden hareket ile Kudüs'ün Karay Türkleri için tarihsel önemi ve inanç boyutundaki yeri vurgulanacak ve Kudüs'ün dinler tarihi üzerindeki değerler dizgesi itibarıyla anlamsal göndermeleri semiyotik bağlamda incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Karay Türkleri, Dinler Tarihi, Karaizm Mezhebi, Yakarı Metinleri, Kudüs.

* ORCID: [0000-0002-8592-3490](https://orcid.org/0000-0002-8592-3490) Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihsayhan@ardahan.edu.tr

Karay Türklerinin Yakarı Metinlerinde Kudüs

ABSTRACT

Thought to be the continuation of the Caspian kaganate and having accepted the Karaism sect of Judaism in the IXth century, Karaite Turks, today, live in in Crimea, Lithuania, Poland, Egypt, Israel, America, Switzerland, France, England, Belgium, North Africa, Spain, Iran, Armenia, the Caucasus, South Russia and İstanbul in dispersed communities. After UNESCO's listing the language of the Black Sea Turks, whose population has decreased due to political, geographical, religious, economic and sociological reasons and who are in danger of losing their language and culture, the world of science, and particularly cultural scientists and linguists, have started to show interest in the Caribbean Turks. Karai Turks wrote their written texts with Aramaic and Hebrew letters as a matter of belief. The texts in question are magazines they call "mecuma", including poetic and literary narratives, thought to be the transmitters of culture, as well as the texts of prayer, in which they show their stances against life. In the religious sense, in accordance with the teachings of the Karaism sect, the Karai Turks took only the written Torah and did not accept the Talmut and the Rabbi law. In this respect, they have established a belief-centered existence area based on the teachings of the Torah. In this context, "Plea", "Karai Prays" and "Çakun Lahaş" written in Hebrew letters are the leading texts of the admonition of the Karaite Turks.

The text called "Çakun Lahaş" has been transcribed from Hebrew letters to Latin letters by us based on translation texts. In these texts, "Jerusalem" is mentioned as "beyt mikdas", "saint mikdas", "Sion" and "Jerusalayim / Jerusalem" and is referred to as "holy temple". In this study, starting from the texts of "Çakun Lahaş" and "Plea", the historical importance of Jerusalem for Karai Turks and its place in terms of religion will be emphasized and the references of Jerusalem as a system of values on the history of religions will be examined in a semiotic context.

Keywords: Karai Turks, History of Religions, Karaite Sect, Plea Texts, Jerusalem

АННОТАЦИЯ

На сегодняшний день считается, что турки – караимы, это останки каспийского каганата, принявшие IX в. караизм (секта юдаизма), сегодня проживают в рассредоточенных сообществах Литве и Польше, Египте, Израиле, Америке, Швейцарии, Франции, Англии, Бельгии, Северной Африке, Испании, Иране, Армении, Кавказе, на юге России и Стамбуле. особенно в Крыму. После внесения ЮНЕСКО языка черноморских турок в список "языков находящихся под угрозой исчезновения", которым угрожает опасность потерять свой язык и культуру по политическим, географическим, религиозным, экономическим и социологическим причинам, научный мир начал интересоваться караимами и начались исследования караимов, они проводились культурологами и лингвистами. Карайские тюрки, с учётом своего вероисповедения писали свои письменные тексты арамейскими и еврейскими буквами. Речь идет о журналах, которые они называют "меджума". Они включают в себе поэтические и литературные рассказы, являющиеся носителями культуры, а также тексты молитв, в которых они показывают своё отношение к жизни. В религиозном смысле, в соответствии с учением секты караизма, карайские тюрки брали только письменную Тору и не принимали Талмут и закон раввинов. В этом отношении они создали для себя веру, основанную на учении Торы. В этом контексте "Ялвармалик", "Карай Дуалары" и "Чакун Лахаш", написанные еврейскими буквами, являются ведущими текстами увещаний тюрков-караимов. Текст под названием "Чакун Лахаш" был транслитирован нами с иврита на латиницу. В рассматриваемых текстах Иерусалим упоминается как "святой храм". "бейт

микдаш”, “святой микдаш”, “сион” и Иерусалим/ Иерушалаим”. В нижеследующем исследовании, пользуясь текстами “Чакун Лахаш” и “Ялвармалык”, подчеркивается историческое значение Иерусалима для тюрков-караимов и его место в измерении веры. Наряду с этим, семиотические ссылки Иерусалима, с точки зрения системы ценностей, опираясь на историю религий будут рассмотрены в семиотическом контексте.

Ключевые слова: караимы тюрки, история религий, секта караизма, семитские тексты, Иерусалим

1. Giriş

Türk kültür tarihi -bütüncül boyutta- göz önünde bulundurulduğunda Türk milleti, tarihsel süreç içerisinde çeşitli yollarla dini, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan pek çok milletle etkileşime geçmiştir. Söz konusu etkileşim sürecinde belki de en dikkate değer özellik, kültürün en önemli unsuru ve taşıyıcısı/aktarıcısı konumunda olan dilin kaydedildiği yazı malzemesinin yani alfabenin farklı formlarıyla Türkler arasına girmiş olmasıdır. Bunda şüphesiz ki Türk milletinin evreni, evrenin yeni getirileri üzerinden okumasının önemi büyüktür. Nitekim kültürel anlamda “devingen” bir yapıya sahip olan Türk insanının, tarihin çok eski zamanlarından beri birçok coğrafyada yaşaması, bu coğrafyalara hükmetmesi ve bu vesileyle değişik kültürlerle etkileşimde bulunması söz konusu gerekliliklerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Hazar kağanlığının bakiyesi oldukları düşünülen ve M.S. IX. yüzyılda Museviliğin Karaizm mezhebini kabul etmiş olan Karay Türkleri, bugün başta Kırım, Litvanya ve Polonya olmak üzere Mısır, İsrail, Amerika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Belçika, Kuzey Afrika, İspanya, İran, Ermenistan, Kafkasya, Güney Rusya ve İstanbul’da dağınık cemaatler halinde yaşamaktadır. Günümüzde UNESCO, siyasi, coğrafi, dini, ekonomik ve sosyolojik sebeplerden dolayı nüfusları azalan, dilleri ve kültürlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Karay Türklerinin dillerini “Tehlike Altındaki Diller” listesine almıştır.¹

M.S. VI.-IX. yüzyıllar arasında yaşamış ve imparatorluk kurmuş olan Hazarlar daha sonraki süreçte dil ve din birliğinin bozulması sonucunda yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilerek kendilerini başka topluluklar halinde devam ettirmişlerdir. Kafesoğlu’na göre, Hazar Hakanlığı, X. yüzyılın ortalarından itibaren gücünü kaybetmeye başlamıştır. Başlangıçta Göktürk Devleti’nin askeri teşkilatına sahip olan Hazar ordusu Hazar unsurunun daha çok ticarî işlere kayması dolayısıyla ve ücretli asker sayısının gittikçe artması neticesinde yavaş yavaş milliliğini kaybederek yabancılaşmıştır. Daha VIII. yüzyılda Hazar ordusunu Harezm ve civarından gelen Müslümanlar (Khâlis-Khalis=Kaliz’ler) oluşturuyordu. Ordunun kuvvetten düşmesi neticesinde ticarî emniyetin sarsılması ekonomik dengeyi bozmuş; Peçeneklerin ülkeye yayılmaları, önce Kabarlar’ın, daha sonra Macarlar’ın ve Bulgar İskil’lerin yurttan ayrılması kağanlığın zaafa uğramasına neden olmuştur (Kafesoğlu, 2010: 171). Golden’a göre ise, en önemli

¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-500.html>

Karay Türklerinin Yakarı Metinlerinde Kudüs

gelir kaynağı olarak gümrüklerin gösterildiği Hazarlar, gelirin azalmasıyla birlikte gittikçe zayıflamaya başlamışlardır. Bizans ve Kıpçaklarla yapılan savaşlar da devletin gücünü gittikçe azaltmış ve XI. yüzyıla doğru tarih sahnesinden çekilmeye başlamışlardır. Zaman içerisinde Hazar unsurları ve Hazar yönetiminde bulunmuş olan boy toplulukları da diğer Türk boylarına dağılmışlardır (Golden, 2006: 285-286). Kuzgun, Hazar Devletinin yıkılmasıyla birlikte Museviliği benimseyen Türk boylarının varlıklarını Kırım'da devam ettirmeye başladıklarını ve kültürel değişkenlik esası dikkate alınarak uzun süreli ilişkiler neticesinde kendi boy isimlerini terk ederek tek bir Türk boyu haline geldiklerini vurgular. Bu topluluğa ise “Karay” ya da “Karaim” ismi verilmiştir. Karay Türkleri, Türkçe konuşan ve Türk kültürüne bağlı olduklarını her fırsatta dile getiren insanlardır (Kuzgun, 1993: 73). Kocaoğlu da Karay asıllı Türkolog Ananiasz Zajaczkowski'nin görüşlerine yer vererek Türk Karaylarının kendilerinin Hazar Türklerinden geldiklerine inandıklarını vurgular (Kocaoğlu, 2017: 9). Karaylar sadece Museviliğin Karaizm mezhebini benimsemiş, Tevrat'ın dışındaki, Yahudiliğin ilk kutsal kitaplarına dâhil olan 32 kitabı ise benimsememişlerdir. Yahudi düşüncesinde çok önemli olan Mişna ve Talmud'u da kabul etmemişlerdir. Yalnız Tevrat'a dayanan bir inanışları vardır. Bunların dışında Hazar Türkleri ve onların devamı olarak bilinen Karaylar eski Türk dininin inanç sistemini bu yeni inançla kaynaştırmışlardır. Hatta Yahudilerin “Şma Yisrael (İsrail), Adonay eleheyenu, Adonay ahah” gibi bir bakıma şahadeti andıran “Duy, işit İsrail, bizim Tanrımız, Cenabıhak, bir Allah'tır” gibi her ibadette sürekli söyledikleri duayı, Karay Türkleri değiştirmişlerdir. İsrail'e hitap yerine: “Şma Karai, Adonay eleheyenu, Adonay ahah” şekline çevirmişlerdir. Yani, “Duy, İşit Karay! Bizim Tanrımız Cenabıhak, bir Allah'tır.” anlamında seslendirmektedirler (Tanyu, 1978: 34-54). Kuzgun, Karay inancının (Talmud'u tanımama, sadece Tevrat'ı benimseme), bir mezhep hareketi olarak ortaya çıkmadan çok önceleri organize olmamış bir inanç olarak yaşadığı üzerinde durur ve bu mezhebin en belirgin vasfı olarak Talmud'u tanımama prensibi olduğu için Karâiliğin başlangıcının Talmud'un ortaya çıktığı zamanlar olduğunu vurgular. Ancak, XII. yüzyıldan itibaren yazılı Rabbânî eserlerin bu mezhebin başlangıcı olarak VIII. yüzyılda mezhebin kurucusu olan Anan Ben David'i gösterdiğinden bahseder (Kuzgun, 2015: 199). Anan Ben David tarafından VIII. yüzyılın ortalarında Rabbanilik öğretilerine karşı Irak'ta harekete geçirilen bu akım Irak'tan İran'a, Mısır'a İsrail topraklarına ve diğer ülkelere yayılmıştır (Shapira, 2003: 1-2). Bu bakımdan Karay Türkleri kendilerine yalnızca Tevrat'ı esas almış ve Tevrat'ın öğretilerinden hareket ile kendilerine -dinî anlamda- bir yaşam biçimi benimsemişlerdir.

2. Karay Yalvarmaları ve Çakun Lahaş Hakkında

Karay Türklerinin yakarı metinlerinin başında “Yalvarmalık” ve İbrani harfleriyle yazılmış olan “Çakun Lahaş” gelmektedir. Yine Mykolas Firkovičius tarafından derlenen ve yayımlanan “Karay Duaları” kitabı da Karay Türklerinin inanç dizgelerinin taşıdığı değerler bakımından önemlidir (Firkovičius, 1993). Karay Yalvarmalığı ibadet yerlerinde ve ayın vakitlerinde okunmak üzere iki kısım

halinde hazırlanmıştır. İbadet yerlerinde okunmak üzere hazırlanan kısım; günlük okunmak üzere, kutsal günlerde okunmak üzere, insanın kendisini suçlu bulduğu günlerde ve af dileme günlerinde okunmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. İkinci kısım ise ayin, tören ve toy günlerinde okunması gereken duaları kapsamaktadır. Yine çalışmaya esas aldığımız ve tarafımızdan İbrani alfabesine aktararak Türkiye Türkçesine çevirisini yaptığımız Çakun Lahaş adlı yakarı kitabı da taşımış olduğu inanç dizgeleri bakımından Karaizm mezhebinin Musevilğin içerisindeki konumuna açıklıklar getiren önemli bir yakarı metnidir. Çakun Lahaş, 1895 yılında S. H. Dubinskiy tarafından İbranice'den, İbrani alfabesiyle Karay Türkçesine aktarılan toplam 73 sayfadan oluşan bir yakarı metnidir. Orijinal metin, sağ ve sol sütun halinde ikiye ayrılmış; metnin her sayfasının sağ sütununda İbranice, sol sütununda ise İbrani harfli Karay Türkçesi hali verilmiştir. Dubinskiy, metni İbranice'den aktarmasının en önemli sebebi olarak; kadınların çoğunluğunun İbranice bilmediğini ve Karay Türkçesi ile dua etmelerinin anlaşılır ve anlamlı olacağını dile getirmektedir. Bu bakımdan metnin dili birkaç özel dua terimi dışında Karay Türkleri bakımından açık ve anlaşılır bir dildir. Çakun Lahaş içerisinde barındırdığı anlamsal göndermeler bakımından Karay Türklerinin inanç dizgelerini dikey boyutta ortaya koyan önemli ve özgün bir yakarı metnidir. Nitekim Mykolas Firkovičius tarafından 1998 yılında iki cilt halinde yayımlanan “*Karay Dinlilerinin Yalbarmah Yérgeleri*” başlıklı yakarı metni de inanç dizgeleri ve yakarış kodları bakımından Çakun Lahaş'a benzerlik göstermektedir (Firkovičius 1998). Çakun Lahaş, aynı zamanda taşımış olduğu inanç kodları ve derin anlamsal göndermeleri bakımından Karaizm mezhebinin Musevilğin içerisindeki konumuna da açıklıklar getirmektedir. Nitekim metinde göstergebilimsel açıdan en önemli göndermelerin başında Karay Türklerinin Tevrat'a olan inancı ve bağlılığı ile Kudüs'e olan inancı ve saygınlığı gelmektedir. Çakun Lahaş söz konusu göndermelerinin dışında dinler tarihi açısından Tevrat'ta yer alan önemli isimlere de göndermelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Karay Yalvarmaları, Karay Kolthaları ve Çakun Lahaş taşıdığı inanç dizgeleri ve göndermede bulunduğu değerler bakımından Karay Türklerinin Musevilğin Karaizm mezhebinin nasıl benimsediklerinin ve yaşamı inanç merkezli düzlemde nasıl okuduklarının yakarı metinlerine yansıyan yüzüdür. Bu bakımdan söz konusu dua kitaplarında Kudüs de belirli bir siyasi merkezleşme yaklaşımı taşıyan düşüncenin çok ötesinde kutsalın tezahürü olarak görülmüş ve insanüstü bir noktada konumlandırılmıştır.

3. Karay Yakarı Metinlerinde Kudüs

M.Ö. XX. ve XIX. yüzyılda Kenan şehir devletlerinden biri olarak zikredilen Kudüs Kitab-ı Mukaddes'te Yeruşalem ve Yeruşalayim olarak telaffuz edilecek biçimde iki şekilde yazılır. Ayrıca Kudüs, Moriya, Yebus; Siyon, “Davud'un şehri” gibi isimlerle de anılır. Keza “Adalet Yurdu”, “İnananlar Şehri”, “Barış Şehri”, “Doğruluk Şehri”, “Tanrının Şehri”, “Orduların rabbinin şehri” ve İslam'daki Kudüs isminin kökeni kabul edilebilecek olan “Mukaddes şehir/ ‘İr-ha-kodeş” isimleri de Kitab-ı Mukaddes'de yer alır. Yahudi geleneğinde Kudüs'ün bu

Karay Türklerinin Yakarı Metinlerinde Kudüs

isimlerde dâhil olmak üzere toplam yetmiş ismi olduğu kabul edilir (Aydın, 2018: 110-111). İncelemeye esas aldığımız metinlerde de Kudüs, “kutsal mabed” göndermeleriyle birlikte “beyt mikdaş”, “aziz mikdaş”, “Sion” ve “Jerusalayim/Yeruşalaim” olarak geçmektedir. Harman ise Kur’an’da Kudüs isminin geçmediğini fakat bu şehrin adı olarak zikredilen “el-Mescidü’l-Aksâ”, “mübevvee sıdk” ve “el-arzü’l-mukaddese” gibi tabirlerle ya Kudüs’teki Beytül Mukaddes’in ya da genellikle söz konusu şehrin de içinde bulunduğu Filistin topraklarının kastedildiğini aktarmıştır (Harman, 2002: 324). Bu bağlamda Kudüs tarihsel süreç içerisinde semavi olarak kabul edilen dinler tarihi açısından önemli bir konuma sahip olmuştur. Günümüzde de bilinen anlamıyla Kudüs’ün bir barış şehri olarak kabul edilmesi, onu belirli kimliklerin ve inanç gruplarının merkezleşme siyasetlerinin ötesinde bütüncül düzlemde okumanın gerekliliğini getirmiştir. Bu bakımdan Kudüs, tarihsel süreç içerisinde mekânsal bağlamı itibarıyla dinler üstü bir konumdadır ve bütün insanlığın ortak hazinesi konumundadır.

Kudüs’ün Davud ve Süleyman dönemleri ile birlikte kutsalın tezahürü olarak ortaya çıkması; şehrin bilinenin ötesinde bir saygı kültü ile kutsanmasını ve yüceltilmesini sağlamıştır. Nitekim Babil kralı Nebukadnezar’ın M.Ö. 586 yılında Kudüs’ü işgal etmesi, şehri yıktırması ve Süleyman mabedini ortadan kaldırması Karay Türklerinin yakarı metinlerine de konu edinmiş ve Kudüs’ün yeniden inşası bağlamında yakarılarda ortaya çıkmasını sağlamıştır:

“Jaraštyrhyn kliagij byla Cijjonnu; kondarhyn, kalalaryn Jeruŝalajimniñ. Ol vachtta kliarsin kurbanlaryn rastlychnyn éyharmach da tiutiu; ol vachtta éyharyrlar kurbanlyhyj üštiunia tanalar (Firkovičius, 1998: 48).”

(Ey Tanrım! Kudüs’e kendi isteğın ile iyilik et ve Kudüs’ün kalelerini yap. O zaman senin için yakılan bütün doğruluk kurbanlarını kabul edersin. O vakit boğaları kurban etmek üzere kurban yerlerine (mizbeh) çıkarırlar.)

Karay Türkleri, kendilerine yalnızca Hz. Musa’ya indirilen Tevrat’ı esas almış ve Tevrat’ın öğretilerinden hareket ile kendilerine -dinî anlamda- bir yaşam biçimi benimsemişlerdir. Bu bakımdan Kudüs’ün bozguna uğratılması ve yıkılmasını anlamsal göndermeleri ile birlikte tarihsel süreç içerisinde Tevrat’ın İsrail oğulları tarafından bozulması ve değiştirilmesine bağlı olarak yorumlamış ve kendilerine gelen lanet ve bedduaları bu bağlamda değerlendirmişlerdir. Bu bakımdan metinde de sürekli bu yönde göndermeler bulunmaktadır;

בוט מיללתני עזי ויאבדא גלילא , נביא
 וא כהן חיומת אידסין וא דעווא גסני
 וא שרעתיני , ואפ עזי מקדשני פתחינך
 גלילני , או וקת חאו אידסין דוגרולוק
 קרנוריני עולחני ותמיל יאקילאן קרנורי .
 או זמן ציקארילר מופחיג אוזרינא בוגאלר .
 קרמאר מיללתני וא אלגישלא אולושיני
 וא נוט אנלרי וא באלדיר אנלרי דוגיא קבר .
 הושיעה את עמך וקבר את נחלתך ורעם
 ונשאם עד העולם . ברוך ה' לעולם ואמן .

רעה עמך בחר קדש הגליל ,
 נביא וכהן ישמש ושפט
 ופליל , בנה מקדש המקדש
 בכס הגליל , אז תחפץ זכתי
 צדק עולה וכליל . אז יעלו על
 מופתך פרים , הושיעה את
 עמך וקבר את נחלתך ורעם
 ונשאם עד העולם . ברוך יהוה
 לעולם אמן ואמן .

Küt milletiñni aziz dagda galilde, navi ve kohen hizmet idsin ve dava gesici ve şeriatçı, yap aziz mikdaşnı tahtında galilniñ, o vakt haz idersin dogruluk karbanlarımı olanı ve tekmlil yakılan karbannı.
 O zman çıkarırlar mizbahıñ üzerine bugalar kurtar milletiñni ve algışla ulusıñni ve güt anları ve kaldır anları dünyaya kadar. (Dubinskiy, 1895: 6).

Milletini kutsal Galil dağında yönet! Peygamber, kâhin, kanun ve dava uygulayıcılar hizmet etsin. Kutsal tapınağın, Kudüs'ü Galil dağında yönet. İşte o zaman sana sunulan bütün kurbanlardan sevinç duyarsın. O zaman kurban kesilen taşlara boğaları çıkarırlar. Ey Tanrım! Kurtar milletini ve ulusuna iyilik yap. Yönet onları ve öte dünyaya kadar kutsal kıl.

רבבי אללהימיוזנידיר מרתמתלך וא
 מועאפלקלך , זירא עאסי אולדוק
 אנה וא דיגלאמדיפ סזינא רבבי אללהימיוז
 גזמאיא קאנוזלרי אילן פי נירדי אוגומיזא
 אילן קוללרי נביאלריני . ונומלא ישראל
 בודולר תורהני וסזינא דיגלאמאויפ גרי
 דוגרולר רדופולדי אוזרימיוז קאניש וא בר
 דעא פי יאזילמיש תורהסניךא משהני
 קולוניני אללהניני , זירא גונחפאר
 אולדוק .

לאדני אללהינו הרחמים
 והסליחות פי מרדנו
 בו , ולא שמענו בקול יהוה
 אלהינו ללכת בתורתיו אשר
 נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים .
 וכר ישראל עברו את התורה
 וסור לבלתי שמוע בקולה ותתק
 עלינו האלה והשבועה אשר
 כתובה בתורת משה עבד
 האלהים פי המאנו .

Rabbi allahımızdır merhametler ve muafıklar, zire asi olduk aña ve dinlemedik sözine rabbi allahımızniñ gezmeye kanunları ilen ki virdi

Bütün merhametler ve bağışlamalar Tanrı'mızındır. Çünkü biz ona asi olduk ve sözünü dinlemedik. Tanrı'mızın peygamberleri aracılığı ile bize vermiş olduğu kanunlarını dinlemedik. Bütün

Karay Türklerinin Yakarı Metinlerinde Kudüs

<p>öñümize elilen kulları navileriñ. Ve cümle israel bozdular torahñı ve söziñe diñlemeyüp geri döndüler ve döküldi üzerimize kargış ve bed dua ki yazılmış torahsında moşehniñ kuluniñ allahniñ, zire günahkar olduk (Dubinskiy, 1895: 6).</p>	<p>İsrail senin Tevrat'ını değiştirip ve sözünü dinlemeyip geri döndüler. Bu yüzden Musa kulunun Tevrat'ında yazılmış olan lanet ve beddualar üzerimize çevrildi. Çünkü biz günahkar olduk.</p>
---	---

İbrahim'in oğlunu kurban etmeye çalıştığı Moriya bölgesinin (Tekvin, 22: 2) Kudüs sınırları içerisinde olduğu inancı daha sonraki süreçte Kudüs'ün sunak yeri olarak kurban kesilip buhurlar yakılarak günahlardan arınma yeri olmasına da yol açmıştır. Bu bakımdan Kudüs, Süleyman mabedinin inşa edilmesinden sonraki süreçte kurban ritüellerinin gerçekleştirildiğı yer olarak kabul edilmiştir. Bu durum Karay Türklerinin yakarı metinlerinde de sıklıkla işlenmiştir. Karay Türkleri dini anlamda dünyalık zaman diliminde Kudüs'ün yaşamış olduğu zorlukları ve kendilerine gelen felaket ve bozgunlukların temelini İsrail oğullarının işlemiş oldukları günahlara bağlamıştır. İsrail oğullarının Tevrat'ı değiştirmesi, dönüştürmesi, amacından uzaklaştırması ve sürekli sapkınlıklar sonucunda kötü yollara sapması Karay yakarı metinlerine de konu edinmiş ve İsrail oğullarının Tanrının sözlerini dinlememesi sonucunda kargış ve bedduaların üzerlerine döküldüklerini vurgulamışlardır. Karay Türkleri, Tevrat'ın zaman içerisinde değiştirilmesi ve bozulması sonucunda Tanrının öğretilerinin bozulduğunu ve farzların yerine getirilmediğini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda derin anlamsal göndermeleri bakımından sosyo-linguistik değerler ortaya koyan yakarı metinlerinde Kudüs'ün işlenen günahlar sonucunda harap olduğu vurgulanmıştır.

<p>וְאִם נִרְצֵב גּוֹלְלֵינָא בְּפִאֲרֵימִיזֵיג כְּהֵן גְּדוּל עֲאֵפּוֹ אִיטְמִידִר אִידִי עֲאִסִּילִקְרִינִי, וְאִם אִיטְמִאִירְדִי מִנְעֲאֲפִלִּיק גְּגְדִי אִיצוֹן וְאִם אֵב חִלְקִי אִיצוֹן וְגּוֹמְלָא יִשְׂרָאֵל לְמַעַתִּי אִיצוֹן, אִלִּיר אִידִי בּוֹחֲדָאן סַאגְ אִלִּינָא וְאִם קֵאשִׁיק סוּל אִלִּינָא וְאִם קוּשׁ אֲבֻצְלֵינִיג דּוּלֻסִי אִינָא טוֹמְסִיסִי חוּשׁ קוּקְלִי אֲזוֹאֲלֵינִי. גּוֹמְלָא בּוֹגְלֵר אִידִי אִוְלֹדְקָא אֲלֵלְהִיג עִיבְאֲרַת הַנְּאִסִּי סְבֵאנִי אִוְרִינָא וְאִם עִזִּי מְקַדֵּשׁ מִמְלִי אִוְרִינָא, שִׁמְדִי אִיסָא בֵּית מְקַדֵּשִׁמִּיזֵי הַרֵאב אִוְלֹדוֹ וְאִם בְּאִמְסֵאֵל אִוְלֹדוֹ קִלְלוֹנִי.</p>	<p>וְאִמְנֵם בְּיַמֵּי אֲבוֹתֵינוּ הָיָה כְּהֵן גְּדוּל מְכַפֵּר בְּעַד פְּשָׁעֵיהֶם, וְשָׂאֵל בְּפִרְהָ בְּעַדוֹ וּבְעַד בֵּיתוֹ וּבְעַד כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל. הָיָה נִשְׂאָ מַחְתָּה בְּיַמֵּין וּכְהָ בְּשִׂמְאֵל וּמִלֵּא חֲפְנֵיו קְטֹרֶת סַמִּים דְּקָה. כָּל אֱלֹהֵי בְּהִיּוֹת הַחֵיבֵל עַל מְבוֹנוֹ וּמְקַדֵּשׁ הַקִּדְשׁ עַל יְסוּדוֹ. עָתָה נַחְרַב בֵּית קְדִישְׁנוֹ וּבְמִלָּה עֲבוֹדְתוֹ. וְאִין מִזְבֵּחַ וְלֹא</p>
---	---

<p>Ve gerçek günlerinde babalarımızın kohen gadol 'afu ittirir idi asiliklerini, ve isteyirdi muaflik gendi için ve ev halkı için ve cümle cemaati için, alır idi buhurdan sag eline ve kaşık sol eline ve hoş avuçlarının dolusu ince tütsüsü hoş kokulu ezzalarını. Cümle bunlar idi oldukda allahın ibadet hanesi mekanı üzerinde ve aziz mikdaş temeli üzerinde, şimdi ise beyt mikdaşımız harap oldu ve battal oldu kulluğı (Dubinskiy, 1895: 29).</p>	<p>Atalarımızın yaşadığı günlerde büyük kahin hem kendi ve ev halkı için hem de bütün cemaati için bağışlanma dilerdi ve asiliklerini affettirirdi. Sağ eline buhurdan sol eline de kaşık alır ve avuç dolusu tütsüsü ve hoş kokularıyla ibadet ederdi. Tanrı'nın kutsal ibadethanesinde bunlar olurdu. Şimdi ise kutsal ibadethanemiz Kudüs harap oldu. Kullar tarafından kullanılamaz oldu.</p>
---	---

Kudüs, başlangıç itibariyle Tanrının kutsal mekânı olarak kabul edilmiş ve inanç boyutu ile kutsama törenlerinin yapıldığı bir birliktelik mekânı olmuştur. Assmann, bu tür birliktelik mekânlarını (kurumlar ve temsil mercileri, krallık, tapınak ve toprak) gerekli ve kolektif belleğin “doğal” istikrarını sağlayan dış destekler (“lieux de memoire”) olarak değerlendirir (Assmann, 2015: 223). Bu bakımdan Kudüs, kültürel bellekte daha derin anlamları içeren bir değere dönüşür. Mekân, bu yönüyle geçmişe dönük; “*Cümle bunlar idi oldukda allahın ibadet hanesi mekanı üzerinde ve aziz mikdaş temeli üzerinde, şimdi ise beyt mikdaşımız harap oldu ve battal oldu kulluğı.*” sözleriyle bir anımsama ve hatırlama mekânı olur. İsrail oğullarının işlediği günahlar sonucunda kutsalın harap olması geleceğe dönük çekilen sıkıntıların da işareti olmuştur. Bu bakımdan söz konusu olaylar bütünü Karay Türklerinin yakarı metinlerinde sıklıkla işlenmiş ve kutsal mabed olarak nitelendirilen Kudüs'ün yıkılması ve harap edilmesi İsrail oğullarının sapkınlıklarına bağlanmıştır.

לֹאֲמֹן . וְאֵבֹדוּ בַּחֲצָא גִבִּי גִנְדִי דִּוְיֹאֲרִינִי
 בּוֹדוּ מִקְדָּשִׁינִי , אֹנוּמִטְרִדִי רַבְּבֵי צִיּוֹנָא
 בְּאִירָאסְנִי וְאֵ שְׁבַתְנִי , וְכֹזֵר אִיטְדִי קְהִירִינְדָא
 עֲצוּבֵינִי פִדְשֵׁאֲהִי וְאֵ בְהֻזְנִי . דְּפַע אִיטְדִי
 רַבְּבֵי מִזְבְּחֵינִי אִיבְרָאָה אִיטְדִי מִקְדָּשִׁינִי ,
 תְּסֻלִים אִיטְדִי דוֹשְׁמָאן אֵלִינָא דִּוְנֹאֲרִלְרִינִי
 סְרַאִילִרִינִי , אֲנוּאֵז וִירְדִילֵר אֵבְרִינְדָא
 רַבְּבֵינִי בְּאִירָאסְנִי גִנְדִי גִנְדִי . פִּיכֵר
 אִיטְדִי רַבְּבֵי צִיּוֹנָא אִיפְּאֲמָאִי קְלֵעֹסִינִי גִמְעֵ-
 תִינִי צִיּוֹנָא , אֲנוּמִטְרִדִי אֵלִינָא אִיפְּנִי גִרִי
 צְבָמִדִי אֵלִינִי תְּרַאב אִידְמָבְדֵן , וְאֵ יֹאֲסֵלִי
 אִיטְדִי הִנְדְּבִינִי וְאֵ קְלֵעֹתִי בְּרַאבֵר זֹאבֹנִי-
 לְגִדִילֵר . בְּאִטְדִילֵר יִירָא קֵאפּוֹלְרִי גֵאִיב
 אִיטְדִי וְקִירְדִי בְּאִסְמִירִקְלִרִינִי , פִּדְשֵׁאֲהִי
 וְבִנְלִרִי מִיִּלְלָתֵר אֲרָאסִינְדָא יוֹקְרִיד תּוֹרָה ,
 רְחִי נְבִיאִלְרִינְדָא בּוֹיְמָאֲדִילֵר נְבִיאִלִיב רַבְּבֵי-
 הֵן . אִיטְדִילֵר יִירָא סוֹסְדִילֵר אֲחֻטְיִאֲרִלְרִי
 גִמְעֵתִינִי צִיּוֹנָא , צִיּוֹנְדִילֵר טוֹפְרָאק
 בְּאִשְׁלִרִי אֲנוּרִינָא קוֹשֵׁאֲנְדִילֵר צִוְלֵר ,
 אֲנִדְרִילֵר יִירָא בְּאִשְׁלִרִי בּוֹי קוֹזִלְרִי
 יְרוּשָׁלַםִי . זַעֲפֵלְנְדִילֵר גִּזּוּ יֹאֲשֵׁלֵר אֵיִל

תִּאֲנִיָה וְאֲנִיָה . וַיְחַמֵּם כַּגֵּן שָׂפוֹ
 שָׁחַת מַעְדוֹ , שִׁבַּח יְהוָה בְּצִיּוֹן
 מוֹעֵד וְשַׁבָּת , וַיִּנְאֹץ בְּזַעַם אַפּוֹ
 מֶלֶךְ וְכֹהֵן . וְנָח אֲדֹנָי מִזְבְּחוֹ
 נֶאֱדַר מִקְדָּשׁוֹ , הַסֹּגֵר בְּיַד אֹיִב
 חוֹמַת אֲרָמְנוֹתֶיהָ , קוֹל נְתַנּוּ
 בְּבֵית יְהוָה כַּיּוֹם מוֹעֵד . חֲשַׁב
 יְהוָה לְהִשְׁחִית חוֹמַת בֵּית צִיּוֹן ,
 נִטְהָ קוֹ לֹא הִשִּׁיב יָדוֹ מִבְּלֹעַ ,
 וַיֹּאבֵד חַל וְחוֹמָה יַחְדוֹ אֲמַלְלוּ .
 טָבְעוּ בְּאֶרֶץ שְׁעָרֶיהָ אֶבֶד
 וְשֹׁבֵר בְּרִיחֶיהָ , מִלִּפְנֵי וְשֹׁרֶיהָ
 בְּגוֹיִם אֵין תּוֹרָה , גַּם נְבִיאֶיהָ
 לֹא מִצְאוּ חֻזּוֹן מִיְהוָה . יִשְׁבוּ
 לְאֶרֶץ יְדִמּוּ וְקִנִּי בֵּת צִיּוֹן , הָעֵלּוּ
 עִפְרָה עַל רֹאשׁם חָגְרוּ שִׁקִּים ,
 חֹרְדוּ לְאֶרֶץ רֹאשָׁן בְּתוֹלַת
 יְרוּשָׁלַם . כָּלוּ בְדַמְעוֹת עֵינֵי

Ve bozdu bahça gibi gendi divarımı
 bozdu mikdaşımı, unuttırdı rabbi cionda
 bayramını ve şabatını, ve hor itdi kaheinde
 açuvıniñ padşahını ve kohenni. Def itdi
 rabbi mizbehini ikrah itdi mikdaşını,
 teslim itdi düşman eline duvarlarını
 saraylarınıñ, avaz virdiler evinde
 rabbiniñ bayram gününde gibi. Fikr
 itdi rabbi çaypamaya kalehsini cemaat-
 tınıñ cionniñ, uzatdı ölçü ipini geri
 çekmedi elini harab idmekden, ve yaslı
 itdi hendekni ve kalehni beraber zebun-
 landılar. Batdılar yere kapuları gayib
 itdi ve kırdı bastırıklarını, padşahı
 ve begleri milletler arasında yokdır torah,
 dahi navileride bulmadılar navilik rabbi-
 den. Oturdılar yerde susdılar ehtiyarları
 cemaatınıñ cionniñ, çıkardılar toprak

Bahçe duvarını yıkar gibi kendi
 duvarını yıktı. Tanrı, Kudüs’de
 bayram günlerini ve kutsal günleri
 unutturdu. Şiddetli öfkesinden
 dolayı kralı da kâhini de aşağıladı.
 Tanrı, sunak yerini attı. Kutsal
 tapınağı Kudüs’ü terk etti. Sarayları
 çeviren surları düşmanın eline
 teslim etti. Sanki bayram
 günündeymiş gibi düşman Tanrı’nın
 kutsal tapınağında sevinç çığlıkları
 attı. Tanrı, Siyon cemaatinin
 surlarını yıkıp yerle bir etmeye
 karar verdi. İpini gerdi ve
 yıkmaktan elini çekmedi.
 Hendeklere ve kalelere yas tutturdu.
 Yerle bir oldular. Siyon’un kapıları
 yerle bir oldu. Kapı sürgüleri kırıldı.

başları üzerine kuşandılar çullar, endirdiler yere başlarını boy kızları yruşalaimniñ (Dubinskiy, 1985: 54).

Kralları ve beyleri başka milletlerin arasında kaldı. Tecrat'ın yasaları uygulanmaz oldu. Peygamberleri de Tanrı'dan peygamberlik bulmadılar. Kudüs'ün ileri gelenleri yere oturdular ve başlarına toprak saçıp çullar giyindiler. Yerusalayim'in genç kızları başlarını yere eğdiler.

“Da tiugial etkiñ bižgia bar uvunčluchlaryjny. Da bijañdirgiñ bižni tiugial kondarylmahy byla Cijjon šaharyjny. Da Jerušalajim byla tochtar ornu byla hašgachejny. ((Firkovičius, 1998: 90)”

(Ey Tanrım! Bize var olan bütün övünçlerini ver. Bizi sevindir ve Kudüs şehrinin inşa et! Kudüs'ü durduğu yerde gözet(le)!

Karay Türkleri tarihsel süreç içerisinde İsrail oğullarının doğru yoldan sapmaları sonucunda işlemiş olduğu günahlar, bozgunluklar ve sapkınlıkları; *“Def itdi rabbi mizbehini ikrah itdi mikdaşını, teslim itdi düşman eline duvarlarını saraylarınıñ, avaz virdiler evinde rabbiniñ bayram gününde gibi. Fikr itdi rabbi çaypamaya kalehsini cemaatınıñ cionniñ, uzatdı ölçü ipini geri çekmedi elini harab idmekden, ve yaşlı itdi hendekni ve kalehni beraber zebunlandılar.”* (Tanrı, sunak yerini attı. Kutsal tapınağı Kudüs'ü terk etti. Sarayları çeviren surları düşmanın eline teslim etti. Sanki bayram günündeymiş gibi düşman Tanrı'nın kutsal tapınağında sevinç çılgınlıkları attı. Tanrı, Siyon cemaatinin surlarını yıkıp yerle bir etmeye karar verdi. İpini gerdi ve yıkmaktan elini çekmedi. Hendeklere ve kalelere yas tutturdu.) sözleri ile yorumlanmış ve Tanrı'nın Kudüs'ü kendi elleriyle harap ettiğini; bu sebeple kutsal tapınaklarının yerle bir olduğunu düşünmüşlerdir. Bu bakımdan kutsalın yıkılmasının ve harap edilerek düşman eline teslim edilmesinin tek sorumlusu olarak İsrail oğullarını görmüşlerdir. Nitekim bu durum Karay Türklerinin yakarı metinlerinde sıklıkla işlenmiş ve geriye dönük yakarıların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Sonuç

Museviliğin Karaizm mezhebini benimseyen Karay Türkleri, yakarı metinlerinde “kutsal mabed” göndermeleriyle birlikte “beyt mikdaş”, “aziz mikdaş”, “Sion” ve “Jerusalayim/Yerusalayim” olarak tanımladıkları Kudüs'ü bütüncül düzlemde ele almışlar ve tarihsel süreç içerisinde Kudüs'ün yaşamış olduğu zorlukları belirli etkenlere bağlı olarak değerlendirmişlerdir. Bu bakımdan Kudüs'ün bozguna uğratılmasını ve yıkılmasını anlamsal göndermeleri ile birlikte ele almış ve yakarı metinlerinde dile getirmişlerdir. Karay Türklerinin Kudüs'e yönelik yakarmalarının temelinde geçmişte İsrail oğullarının işlemiş oldukları günahlar sonucunda Kudüs'ün talan edilmesi, bozguna uğratılması ve harap olması düşüncesi yatmaktadır. Nitekim bu durum geleceğe yönelik bir kutsamanın da

Karay Türklerinin Yakarı Metinlerinde Kudüs

ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Kudüs'ün özelde Karay Türkleri daha genelde ise dinler tarihi açısından –günümüzde- merkezi siyasallaşma çabalarının ötesinde kültürel bellekte derin anlam dizgelerini barındıran bir mekân olarak ele alınması gerekmektedir. Son düzlemde Karay Yalvarmalıkları, Karay Kolthaları ve Çakun Lahaş taşıdığı inanç dizgeleri ve göndermede bulunduğu değerler bakımından Karay Türklerinin Museviliğin Karaizm mezhebini nasıl benimsediklerinin ve yaşamı inanç merkezli düzlemde nasıl okuduklarının yakarı metinlerine yansıyan yüzüdür. Bu bağlamda Kudüs, söz konusu dua kitaplarında belirli bir siyasi merkezleşme yaklaşımı taşıyan düşüncenin çok daha ötesinde kutsalın varlık alanlarından birisi olarak görülmüş ve taşıdığı değer dizgeleri itibarıyla kültürel bellekte anlam taşıyıcı bir mekân olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Assmann, Jan. (2015). *Kültürel Bellek*. 2. Baskı. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, Fuat. (2018). Yahudiler/Yahudilik açısından Kudüs. *Eskiye*, 37. 109-125.
- Dubinskiy, S. H. (1895). *Çakun Lahaş*. Vilna: Tipografiya Vdovi İ Bratyev Romm.
- Firkovičius, Mykolas. (1993). *Karaj Koltchalary*. Vilnius: Lietuvos Rašytoju Sajungos Leidyka.
- Firkovičius, Mykolas. (1998). *Karay Dinlilerin Yalvama Yérgeleri 1-2*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Golden, Peter. B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. Osman Karatay. Çorum: Karam Yayınları.
- Harman, Ö. Faruk. (2002). Kudüs. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 323-327.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2010). *Türk Millî Kültürü*. 31. baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kocaoğlu, Timur. (2017). Karaycanın Bugünkü Durumu: Mykolas Firkovičius ile Mark Lavrinovičius'lerin Anısına. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12. 1-17.
- Kutsal Kitap*. (2008). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi Yayınları.
- Kuzgun, Şaban. (1993). *Dinler Tarihi Dersleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Kuzgun, Şaban. (2015). *Hazar ve Karay Türkleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Shapira, Dan. (2003). *Avraham Firkowicz in İstanbul*. Ankara: Karam Yayınları.
- Tanyu, Hikmet. (1978). *Türklerin Dinî Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayınları.
- <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap/language-id-500.html> (Erişim Tarihi: 08.09.2020)